ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΘΕΟΧΑΡΗ ΔΕΤΟΡΑΚΗ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΩΣ ΑΝΤΑΠΟΚΡΙΘΗΚΑ στὴν τιμητικὴ γιὰ μένα πρόσκληση τοῦ καθηγητῆ Στέφανου Κακλαμάνη, νὰ μιλήσω γιὰ τὸ μεγάλο ἔργο τοῦ ἀγαπητοῦ συναδέλφου Θεοχάρη Δετοράκη. Συνυπήρξαμε στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, στεγαζόμενοι μάλιστα στὸ ἴδιο γραφεῖο. Οἱ ἀναμνήσεις ἀπὸ τὴν ἁρμονικὴ συνεργασία, τὶς ἐπιστημονικὲς συζητήσεις καὶ τὴ φιλικὴ συντροφιὰ εἶναι γιὰ μένα ἀνεξάλειπτες.

Τὸ πλούσιο βυζαντινολογικὸ καὶ ἁγιολογικὸ ἔργο τοῦ κ. Δετοράκη εἶναι συχνὰ σχετικὸ μὲ τὴ Μεγαλόνησο: ὑπενθυμίζω τὴ διδακτορικὴ διατριβή του Οἱ ἅγιοι τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου τῆς Κρήτης, καὶ τὸν ἐπιβλητικὸ τόμο *Μηνᾶς ὁ Μεγαλομάρτυς, ὁ Ἅγιος τοῦ Μεγάλου Κάστρου*. Ἐδῶ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν περισσότερο τὰ σχετικὰ μὲ τὴ φιλολογία, ἰδίως τὴν κρητική, βάσει τῆς χρονολογικῆς τάξης τῶν μελετῶν του.

Στὸν χῶρο αὐτὸν ἀνήκει τὸ βιβλίο *Ἀνέκδοτα δημοτικὰ τραγούδια τῆς Κρήτης* (1976). Ἡ Συλλογὴ πῆρε γρήγορα θέση δίπλα στὶς προηγούμενες, Γιανναράκη, Κριάρη κ.ἄ., ὑπερέχει ὅμως πολύ, μὲ τὸν ἱστορικὸ σχολιασμὸ ποὺ συνοδεύει τὰ κείμενα. Ἡ νέα Συλλογὴ ἔδειξε, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, τὴν ἐπιβίωση στὴν Κρήτη γνήσια βυζαντινῶν ἡρωικῶν θεμάτων. Ἄξια προσοχῆς εἶναι ὅμως καὶ ἡ ἀνανέωση: στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη, σὲ ὁρισμένα τραγούδια, βλέπομε ὅτι ὁ ἀντίπαλος δὲν εἶναι πιά, ὅπως στὸ Βυζάντιο, τόσο ὁ Σαρακηνός, ὅσο ὁ Φράγκος, δηλαδὴ ὁ Βενετός.

Τὸ συγκινητικότερο ἀπὸ τὰ τραγούδια εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀφηγεῖται ὅτι μιὰ μητέρα ἑτοιμάζει κλαίοντας τὰ παξιμάδια ποὺ θὰ πάρει μαζί του φεύγοντας ὁ γιός της. Πηγαίνει πολὺ μακριά, εἰς τὸν ἀλάργο κόσμο, καὶ θὰ τὸν βάλουν στὸ κουπί. Ὁ Δετοράκης εὔστοχα χρονολογεῖ τὸ τραγούδι στὴν ἐποχὴ τῆς βενετοκρατίας, καὶ τὸ συσχετίζει μὲ τὴν τρομερὴ «ἀγγαρεία τῆς θάλασσας», τὴ

στρατολόγηση κωπηλατῶν γιὰ τὶς βενετικὲς γαλέρες. Εἶναι ἱστορικὰ γνωστὸ ὅτι συνήθης τροφὴ στὰ κάτεργα ἦταν κρεμμύδια καὶ παξιμάδι. Μᾶς τὸ λέει τώρα, μαζὶ μὲ τὴν πίκρα τῆς μάνας, τὸ παλιὸ κρητικὸ τραγούδι. Πέρασε τοὺς αἰῶνες καὶ ἔφτασε ὡς ἐμᾶς προφορικά, ἀναλλοίωτο, κλείνοντας μέσα του ἕναν κόσμο ἐμπειριῶν.

Ἦταν ἐντελῶς ἄγνωστο, ὅπως συνολικὰ ἑκατὸ σαράντα τραγούδια, ἀπὸ τὰ ὑπερδιακόσια τῆς Συλλογῆς. Ὁ Δετοράκης ἔσωσε ὅλον αὐτὸ τὸν πλοῦτο τὴν τελευταία στιγμή. Ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς Κρητικούς, κανεὶς καὶ καμιὰ δὲν ξέρει πιὰ τὰ τραγούδια ποὺ ἤξεραν οἱ μητέρες καὶ οἱ γιαγιάδες των. Στὴν παλιὰ Κρήτη, ὅλα μετουσιώνονταν σὲ τραγούδι: ἔρωτες, πένθη, ἀγῶνες. Ὁ τελευταῖος ἀγώνας ποὺ τραγουδήθηκε, ἦταν ἡ «Μάχη τῆς Κρήτης» τοῦ 1941. *Πόλεμο κάνου οἱ Γερμανοί!* Τραγούδια τοῦ πολέμου αὐτοῦ καὶ τῆς Κατοχῆς σώθηκαν στὴ Συλλογὴ Δετοράκη.

Ἂς περάσομε τώρα σ' ἕναν ἄλλον ἐπίσης σημαντικὸ τομέα τῆς ἐπιστημονικῆς προσφορᾶς τοῦ συναδέλφου: ἐξαίρετα δείγματα φιλολογικῆς κρίσης ἀποτελοῦν οἱ παρατηρήσεις του στὴν κωμωδία *Στάθης* ποὺ εἶχε ἐκδώσει ἡ Ἰταλίδα Lidia Martini, καὶ ἐπίσης στὴν *Πανώρια* τοῦ Χορτάτση, στὴν ἔκδοση Κριαρᾶ. Ἡ πλήρης γνώση τοῦ ἰδιώματος καὶ τοῦ βίου τῆς Κρήτης, ὁδήγησε τὸν Δετοράκη στὴν ὁριστικὴ ἑρμηνεία δυσκολότατων χωρίων ποὺ εἶχαν μείνει προβληματικά. Ὁ ἴδιος ἐπρότεινε ἀκριβέστερες γραφὲς καὶ ἑρμηνεῖες καὶ στὴ δική μου ἔκδοση τοῦ Ἐρωτοκρίτου· τὶς ἔχω ἤδη δεχθεῖ στὶς ἀνατυπώσεις τοῦ βιβλίου.

Ἀργότερα ζήτησα τὴ γνώμη του περὶ τῆς ἀκριβοῦς σημασίας τοῦ σπανίου ἐπιθέτου *καλοπίχερος*, στὸ ὁποῖο ἔδωσε μιὰ νέα προσωπικὴ ἑρμηνεία γνωστότατος φιλόλογος ἀπὸ τὴ βόρεια Ἑλλάδα. Ὁ Θεοχάρης μοῦ ἔδωσε τὴ σωστὴ σημασία τοῦ ἐπιθέτου καὶ πρόσθεσε: «Ἐμεῖς, ζώντας στὴν Κρήτη ἀπὸ παιδιά, μάθαμε κάποιες σπάνιες κρητικὲς λέξεις, ἐπειδὴ τὶς ἀκούσαμε. Ὅσοι δὲν ἔζησαν ποτὲ ἐδῶ, πῶς θὰ τὶς μάθουν, ἀφοῦ μάλιστα δὲν ὑπάρχουν πλήρη σχετικὰ βοηθήματα;»

Ἕνα δικό μου σχόλιο: Μᾶς εἶπαν ὅτι θεωροῦμε ἀποκλειστικὸ προνόμιο τῶν Κρητικῶν τὸ νὰ ἐκδίδουν καὶ νὰ ἑρμηνεύουν κρητικὰ κείμενα. Στὴν πραγματικότητα, τὸ μόνο ποὺ λέμε εἶναι ὅτι ὑπάρχουν μεγάλες δυσκολίες στὴν ἐκμάθηση τοῦ παλαιοῦ ἰδιώματος. Τὸ ἰδίωμα δὲν διατηρεῖται πιὰ οὔτε στὴν Κρήτη. Ἀκόμη καὶ ὁ σύγχρονος Κρητικὸς δυσκολεύεται στὰ παλαιὰ κείμενα, πολὺ περισσότερο ὁ ξένος. Ὁ Θεοχάρης Δετοράκης εἶναι ἀπὸ τοὺς λίγους μυημένους στὸ ἰδίωμα, τὸ παλαιὸ καὶ τὸ τωρινό.

Εἶναι γενικότερα κάτοχος τῶν μεθόδων τῆς «κριτικῆς κειμένου», κλάδου βασικῆς σημασίας ποὺ σήμερα ἐξαφανίζεται, ὅπως εἶχε προβλέψει ὁ Βάλτερ Ποῦχνερ. Ἕνα μόνο δεῖγμα: σὲ γνωστὸ βυζαντινὸ ἔμμετρο ἀρχαιόγλωσσο

ἐπίγραμμα, σχετικὸ μὲ τὸν Νικηφόρο Φωκᾶ, τὸ χειρόγραφο καὶ οἱ ἐκδόσεις παραδίδουν ὅτι ὁ Φωκᾶς ἀνέκτησε:

κρεῖττον εὐρείην, Κύπρον ἀριπρεπέα.

Πολὺ σωστὰ ὁ Δετοράκης ἀποκατέστησε νόημα καὶ προσωδία:

Κρήτην εὐρείην, Κύπρον ἀριπρεπέα.

«Τὴν πλατιὰ Κρήτη, τὴ φημισμένη Κύπρο».

Δόθηκε ἔτσι καὶ μιὰ ἀπάντηση στὸ γνωστὸ ἐρώτημα «Γιατί διορθώνουμε;» τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ. Πολλοὶ φιλόλογοι δὲν ξέρουν ποιὰ ἦταν ἡ γνώμη τῶν Βυζαντινῶν γιὰ τοὺς γραφεῖς, οὔτε τὸ ὑβρεολόγιο τοῦ Τζέτζη ἐναντίον ἑνὸς γραφέα τῶν ἔργων του. Ἡ ἀποφυγὴ διορθώσεων τὰ τελευταῖα χρόνια δείχνει συνήθως ὅτι οἱ ἐκδότες δὲν παρακολουθοῦν τὸ νοηματικὸ περιεχόμενο καὶ τὸ μέτρο τῶν κειμένων.

Σωστὲς ὅμως εἶναι οἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Δετοράκη καὶ σὲ ὁρισμένες «διορθώσεις» φιλολόγων, ὅπως οἱ ἐξωφρενικοὶ παρατονισμοὶ σὲ ἐκδόσεις Ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ: *Θώμας* ἀντὶ *Θωμᾶς*, *τῶν θαλάσσων* ἀντὶ *τῶν θαλασσῶν* κ.ἄ. Δικαίως θεωρεῖ ὁ ἴδιος καὶ ὁρισμένες νέες ἐκδόσεις δημωδῶν βυζαντινῶν κειμένων πολὺ κατώτερες ἀπὸ τὶς προηγούμενες.

Ἀρκετοὺς ὀπαδοὺς εἶχε ἀποκτήσει γιὰ ἕνα διάστημα στὸ ἐξωτερικὸ ἡ θεωρία ὅτι ὅλα τὰ μεσαιωνικὰ δημώδη κείμενά μας, ἀκόμη καὶ τὰ μακροσκελῆ καὶ γλωσσικῶς μικτά, μεταδίδονταν ἐπὶ αἰῶνες μόνο προφορικῶς, καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων βάσει ἀπαγγελιῶν κατεγράφησαν. Σχετικὰ μὲ ὅλα αὐτὰ ὁ Δετοράκης ὑπενθύμισε τὴν περίπτωση τῆς Κρήτης, ὅπου ἡ ἀπομνημόνευση βασιζόταν στὴν ἐπανειλημμένη ἀνάγνωση. Μὲ ἀνάλογη πρακτική, στὰ βυζαντινὰ χρόνια, ἕνα σχετικὰ σύντομο καὶ ἁπλὸ γραπτὸ κείμενο μεταβαλλόταν σὲ προφορικό.

Στὸν τομέα τῆς ἀπομνημόνευσης κειμένων στὴν Κρήτη ἀνήκει ἡ λαμπρὴ μελέτη τοῦ συναδέλφου «Δημώδεις κρητικὲς παραλλαγὲς τῆς Ἐρωφίλης». Ὄχι μόνο τὶς ἐξέδωσε, ἀλλὰ καὶ ἐμελέτησε τὴν ψυχολογία καὶ τὴν τεχνικὴ τῆς ἀπομνημόνευσης. Ἁπλοὶ ἄνθρωποι ἀποστήθιζαν, διαβάζοντας ἢ ἀκούοντας ἄλλους νὰ διαβάζουν, κομμάτια ποὺ τοὺς συγκινοῦσαν πολύ: τὸ ὄνειρο τῆς Ἐρωφίλης, τὸ μαρτύριο τοῦ Πανάρετου, τὸ δῶρο τοῦ βασιλιᾶ, τὸν θρῆνο καὶ τὴν αὐτοκτονία τῆς ἡρωίδας. Οἱ ἀπαγγέλλοντες συνέδεαν τὰ τμήματα αὐτὰ παρεμβάλλοντας ἄτεχνες ἔμμετρες ἢ πεζὲς συμπληρώσεις.

Ἀποκαλυπτικὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ μελέτη «Διδασκαλικὲς καὶ βιβλιογραφικὲς συμβάσεις στὴ βενετοκρατούμενη Κρήτη». Πρόκειται γιὰ συμφωνητικὰ ποὺ ὁ ἴδιος ὁ Δετοράκης ἀνεκάλυψε μὲ ἔρευνες στὰ ἀρχεῖα, στὴ Βενετία. Γονεῖς ἢ κηδεμόνες καὶ δάσκαλοι συμβάλλονται νὰ μάθει τὸ παιδὶ νὰ διαβάζει καὶ νὰ γράφει ρωμαίικα καὶ φράγκικα, δηλαδὴ «νεοελληνικὰ καὶ ἰταλικά».

Ὅταν ἔλεγαν *ρωμαίικα* δὲν ἐννοοῦσαν τὰ κρητικά, τὸ ἰδίωμα, ἀλλά, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Δετοράκης, τὴν «κοινὴ σὲ χρήση γλώσσα τῆς ἐποχῆς». Αὐτὴν ἔγραφαν καὶ οἱ νοτάριοι ἀναμιγνύοντας ἰδιωματισμοὺς καὶ ἰταλικὲς λέξεις.

Τὸ πράγμα εἶναι ἐνδιαφέρον, διότι οἱ γλωσσικοὶ ὅροι δείχνουν τὴν ἀντίληψη ποὺ εἶχαν οἱ ἄνθρωποι γιὰ τὴ γλώσσα τους καὶ γιὰ τὴν ταυτότητά τους. Αὐτὴ ἦταν ἡ τότε «ἐθνικὴ συνείδηση», ἡ ὁποία σήμερα περιέργως ἀμφισβητεῖται ἀπὸ πολλοὺς ἐρήμην τῶν κειμένων. *Ρωμαῖοι* ἢ *Γραικοὶ* ἦταν ὅροι ἰσοδύναμοι καὶ ἐσήμαιναν «Νεοέλληνες». Σὲ ὁρισμένα συμφωνητικὰ καθορίζεται ρητῶς ὅτι θὰ διδαχθοῦν τὰ *ρωμαίικα*, ὄχι τὰ ἑλληνικὰ (δηλαδὴ «ὄχι τὰ ἀρχαῖα»). Ἀλλὰ καὶ αὐτὰ μὲ ἀνάλογους τρόπους οἱ ἱκανοὶ τὰ μάθαιναν πολὺ καλύτερα ἀπὸ σήμερα. Τὸ δείχνουν τὰ ἀρχαιόγλωσσα καὶ τὰ ὑμνογραφικὰ κείμενα ποὺ ἔχει ἐκδώσει ὁ Δετοράκης.

Τὰ συμφωνητικὰ μᾶς γνωρίζουν ἀρκετὰ ὀνόματα δασκάλων, συνήθως Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ Ἰταλῶν. Μὲ τέτοια συμφωνητικὰ θὰ ἔμαθαν καὶ οἱ ποιητὲς τῆς Κρητικῆς Λογοτεχνίας νὰ διαβάζουν καὶ νὰ γράφουν. Ἐκτὸς τῆς γλώσσας, διδασκόταν καὶ λογαριασμός, δηλαδὴ «πρακτικὴ ἀριθμητική», καὶ ἐπίσης ψαλτική. Ἀναφέρονται καὶ δασκάλισσες, μοναχὲς σὲ μοναστήρια, ποὺ ἔκαναν μάθημα σὲ κορίτσια. Ἡ ἀμοιβή, σὲ χρῆμα καὶ εἶδος (τρόφιμα, τυριὰ κ.ἄ.) καταβαλλόταν τμηματικά, ἀλλὰ μποροῦσε νὰ ἐπιστραφεῖ, ἂν τὸ παιδὶ δὲν μάθαινε γράμματα! Ἀναφέρονται καὶ μαθητές-οἰκότροφοι τῶν δασκάλων.

Γενικὰ διαφωτίζεται ἡ τότε παιδεία ποὺ ἦταν ἁπλή, ὄχι ἐπαγγελματική, καὶ λειτουργοῦσε μὲ ἐμπειρικὲς μεθόδους, χωρὶς τὶς δικές μας «ἐκπαιδευτικὲς μεταρρυθμίσεις» ποὺ συνήθως ἐπιτείνουν τὴ σύγχυση. Στὴν ἀνακάλυψη τῶν διδασκαλικῶν συμβάσεων ἀπὸ τὸν Δετοράκη, βλέπομε τὸ ταλέντο τοῦ γεννημένου ἐρευνητῆ, ποὺ μέσα στὶς χιλιάδες ἐγγράφων τῶν ἀρχείων, κατορθώνει νὰ ἐντοπίσει κάτι ἰδιαίτερα σημαντικὸ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς παιδείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ.

Μὲ ἀνάλογα συμφωνητικά, ὅπως ἔδειξε ὁ Δετοράκης, ἀνελάμβαναν καὶ οἱ κωδικογράφοι τὴν ἀντιγραφὴ συγκεκριμένων βιβλίων. Εἶναι καὶ ἡ ἀνακάλυψη αὐτὴ γόνιμη σὲ γενικότερα συμπεράσματα. Ἡ πρακτικὴ τῶν συμβάσεων γιὰ ἀντίγραφα κειμένων συνέχιζε ἀσφαλῶς μιὰ παράδοση μεσαιωνική. Ἑπομένως τὰ ἀντίγραφα τῶν τότε ἔργων, δὲν πρέπει νὰ τὰ φανταζόμαστε ὡς προϊόντα συγγραφικῆς διασκευαστικῆς ἐργασίας. Οἱ γραφεῖς δὲν εἶχαν κανένα λόγο νὰ ἐπιβαρύνονται μ' αὐτήν. Ἀντέγραφαν μηχανικὰ ἕνα προϋπάρχον κείμενο, καὶ οἱ ἀλλοιώσεις ἦταν συνήθως ἀποτέλεσμα ἀνικανότητας καὶ ἀφηρημάδας.

Οἱ ὡς ἄνω ἐργασίες καὶ ἄλλες τοῦ Θεοχάρη Δετοράκη συγκεντρώθηκαν στὸν ὀγκώδη τόμο *Βενετοκρητικὰ μελετήματα*. Ἐκεῖ ἀνασταίνεται συναρπαστικὰ μιὰ ὁλόκληρη ἐποχή, μὲ τὶς χαρὲς καὶ τὶς λύπες της: ἀστικὸς

πλοῦτος, γάμοι καὶ προικοσύμφωνα, κίνδυνοι ἀπὸ πειρατεῖες καὶ ἐπιδρομές, θανατικά, «ἀγγαρεία τῆς θάλασσας», μοναστήρια, ὑμνογραφία. Ὁ τόμος περιλαμβάνει καὶ βιβλιοκρισίες. Εἶναι καὶ αὐτὲς αὐστηρὰ ἐπιστημονικές. Γραμμένες μὲ τόλμη, προβάλλουν οὐσιώδεις ἀπόψεις καὶ τὶς στηρίζουν μὲ ἐπιχειρήματα. Δὲν μοιάζουν μὲ τὶς γενικόλογες βιβλιοκρισίες ἄλλων ποὺ ἀποφεύγουν ἐπιμελῶς νὰ ποῦν κάτι συγκεκριμένο, θετικὸ ἢ ἀρνητικό.

Σὲ μιὰν ἐργασία του στὸν ἴδιο τόμο ἀναιρεῖται ὁριστικὰ ὁ κοινὸς τόπος τῆς δῆθεν ἀραβικῆς ἐτυμολογίας τοῦ Χάνδακα. Πρόκειται γιὰ ἑλληνικὴ λέξη. Δὲν εἶναι μιὰ θέση «ἑλληνοκεντρική», κατὰ τὸν ὅρο τῆς μόδας, ἀλλὰ ἡ ἁπλὴ πραγματικότητα. Ὅλοι ξέρομε τὴν πανελλήνια λέξη *χαντάκι*, σχηματισμένη ἀπὸ τὸ *χάνδαξ*, κατὰ τὰ ἀνάλογα *ρύαξ – ρυάκι*, *φάραγξ – φαράγγι*. Ἀπὸ τὸ προσηγορικὸ προῆλθε τὸ τοπωνύμιο, ὄχι ἀντίστροφα! Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἔχει γίνει ἀνεξάρτητα δεκτὴ καὶ στὴ δική μας νέα ἔκδοση τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου τοῦ Τζάνε, στὸν πίνακα ὀνομάτων.

Ἄλλο μεῖζον ἔργο τοῦ Θεοχάρη Δετοράκη, ἡ *Ἱστορία τῆς Κρήτης*, μεταφρασμένη στὰ ἀγγλικὰ καὶ τὰ γερμανικά, παρέχει πλῆθος νέων στοιχείων σὲ ἄριστη σύνθεση, χρήσιμη καὶ στὸν εἰδικὸ καὶ στὸ εὐρύτερο κοινό. Ὁ ἴδιος συνεργάσθηκε στὴν ἔκδοση *Κρήτη – Ἱστορία καὶ πολιτισμὸς* τοῦ Δήμου Ἡρακλείου ἐπὶ δημαρχίας Μανόλη Καρέλλη, μὲ δύο κεφάλαια: ἕνα γιὰ τὴν τουρκοκρατία, καὶ ἕνα ἄλλο, σχετικὸ μὲ τὴν Ἐκκλησία τῆς Κρήτης στὴν ἴδια περίοδο. Στὶς κρητικὲς ἐπαναστάσεις ἀφορᾶ τὸ βιβλίο του *Σφραγίδες κρητικῆς ἐλευθερίας*, ὅπου δημοσιεύονται πολλὲς σφραγίδες ἐπαναστατικῶν ἀρχῶν. Σὲ ἄλλο, ἱστορεῖ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ ἀρχηγοῦ Ἀντωνίου Τρυφίτσου. Ἐπιμελήθηκε ἐπίσης τὸν τόμο *Ἡ τελευταία φάση τοῦ κρητικοῦ ζητήματος*, πρακτικὰ συνεδρίου γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1898 ποὺ ὁδήγησαν στὴν ἵδρυση τῆς Κρητικῆς Πολιτείας.

Ἀπὸ τὰ βυζαντινολογικὰ τοῦ Θεοχάρη Δετοράκη, θεμελιῶδες εἶναι τὸ σύγγραμμα *Βυζαντινὴ φιλολογία, τὰ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα*. Οἱ εἰσαγωγὲς παρουσιάζουν μὲ πληρότητα τὶς κυριότερες προσωπικότητες τῆς βυζαντινῆς γραμματείας. Ἡ ἀνθολόγηση κειμένων δείχνει λεπτὸ λογοτεχνικὸ αἰσθητήριο. Ἐπιτυχὴς ἐπιλογὴ ἦταν ἡ διάρθρωση βάσει τῶν προσώπων. Ἡ διάρθρωση κατὰ λογοτεχνικὰ εἴδη, ποὺ εἶχαν ἀκολουθήσει ὁ Krumbacher καὶ ὁ Hunger, διασποῦσε ἀδικαιολόγητα τὶς προσωπικότητες καὶ δυσκόλευε τὸν ἀναγνώστη. Ἔχουν ἤδη κυκλοφορήσει δύο τόμοι τοῦ συγγράμματος καὶ προβλέπεται τρίτος.

Θὰ ἀναφέρω καὶ τὸ βιβλίο τοῦ Δετοράκη περὶ τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ. Σ' αὐτὸν ἀποδίδει μὲ μεγάλες πιθανότητες τὸν Ἀκάθιστον Ὕμνον, βάσει ἀναλογιῶν «γλώσσας, ὕφους καὶ τεχνικῆς», ἀλλὰ καὶ βάσει μιᾶς γραπτῆς μαρτυρίας ποὺ δὲν εἶχε προσεχθεῖ στὸ παρελθόν.

Σημαντικότατα εἶναι καὶ τὰ *Ἀθησαύριστα βυζαντινά*, σειρὰ ἄρθρων, στὰ ὁποῖα ἐπισημαίνονται πολλὲς ἑκατοντάδες λέξεων τῆς λόγιας γραμματείας, τὶς ὁποῖες οἱ λεξικογράφοι (Lampe κ.ἄ.) δὲν εἶχαν λάβει ὑπόψη. Εὔστοχα ὁ Δετοράκης χαρακτηρίζει τὶς περισσότερες ὡς «πλαστὰ σύνθετα». Πρόκειται γιὰ «ἅπαξ» εὑρήματα τῶν συγγραφέων. Ἔχουν ὅμως ὑφολογικὸ ἐνδιαφέρον καὶ ἀντιστοιχοῦν στὰ περίτεχνα μακροσκελῆ ἐπίθετα τῶν δημωδῶν βυζαντινῶν μυθιστορημάτων. Εἶναι ἕνας ἀκόμη συνδετικὸς κρίκος μεταξὺ τῆς λόγιας καὶ τῆς δημώδους βυζαντινῆς γραμματείας. Ἄλλες λέξεις, ἐπίσης θησαυρισμένες γιὰ πρώτη φορά, ἀνήκουν στὴν καθημερινὴ χρήση, ὅπως τὸ *πορφυρίζω* καὶ ἡ *ποταμία*, πρόδρομος τῆς κορναρικῆς *ποταμιᾶς*, καὶ τοῦ γνωστοῦ τοπωνυμίου Ποταμιὲς Ἡρακλείου.

Μιὰ εὐχάριστη ἔκπληξη γιὰ τοὺς φίλους τοῦ Βυζαντίου καὶ τοῦ Θεοχάρη Δετοράκη, ἦταν, τὸν Νοέμβριο τοῦ 2004, ἡ κυκλοφορία ἑνὸς ἀκόμη μεγάλου βιβλίου του, δίγλωσσου, στὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ ἀγγλικά, *Ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας* (τῆς Κωνσταντινούπολης). Ξέρομε πόσο σπανίζουν, ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Σκαρλάτου Βυζαντίου καὶ τοῦ Πασπάτη, ἑλληνικὲς ἐκδόσεις μνημείων ἢ ἐπιγραφῶν τῆς γειτονικῆς χώρας. Καινοτόμος ὁ Δετοράκης ἀνοίγει καὶ στὶς ἐκδόσεις τοῦ εἴδους αὐτοῦ νέους δρόμους. Ἀξιέπαινη πρωτοβουλία ἦταν καὶ ἡ συνεργασία μὲ τὴν τουρκικὴ πλευρά, συγκεκριμένα μὲ τὸν ἐκλεκτὸ φωτογράφο Ersal Yavi.

Ἡ μέθοδος παρουσίασης τοῦ μνημείου εἶναι πολλαπλή: δίνει ἱστορικὸ διάγραμμα καὶ περιγραφὴ τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς χρήσης του ὡς μουσουλμανικοῦ τεμένους. Περιλαμβάνει σπάνιες παλιὲς ἀπεικονίσεις, ἀνθολογία κειμένων ἱστορικῶν καὶ ποιητικῶν, λαϊκὲς παραδόσεις, καὶ ἐντυπώσεις περιηγητῶν. Ἡ νέα φωτογράφηση δείχνει γιὰ πρώτη φορὰ τὴ θαυμαστὴ πολυχρωμία τῶν ὀρθομαρμαρώσεων καὶ τῶν κιόνων, ἐπίσης τὰ ψηφιδωτὰ μὲ ἱερὰ θέματα, καὶ τὶς ἐντυπωσιακὲς προσωπογραφίες βυζαντινῶν βασιλέων.

Ἂς ἐπιστρέψομε ὅμως στὴν Κρήτη, σ' ἕνα ἄλλο πεδίο προσφορᾶς τοῦ Θεοχάρη Δετοράκη. Στὴ σειρὰ ἐκδόσεων τῆς Ἑταιρίας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν ἐπιμελήθηκε τὴν ἐκτύπωση τῆς κωμωδίας *Φορτουνάτος*. Τὴ νέα κριτικὴ ἔκδοση ἑτοίμασε ὁ Alfred Vincent τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Sydney, ἀλλά, λόγω τῆς ἀπόστασης, δυσκολευόταν νὰ βλέπει δοκίμια. Τὸ ἔργο δὲν θὰ ἐκδιδόταν ἴσως ποτέ, ἂν δὲν ἀνελάμβανε τὴν παρακολούθηση τῆς τυπογραφικῆς ἐργασίας ὁ Δετοράκης.

Στὸν ἴδιο ὀφείλομε τὴ δημοσίευση τοῦ Κρητικοῦ λεξιλογίου τοῦ Κονδυλάκη, τῆς Συλλογῆς παροιμιῶν τοῦ Ξανθουδίδη, καὶ τὸν τόμο *Μελετήματα* ἐπίσης τοῦ Ξανθουδίδη. Ἡ ἀνάληψη τόσου κόπου γιὰ τὴν προβολὴ τοῦ ἔργου ἄλλων, δείχνει ὑψηλὸ ἐπιστημονικὸ ἦθος καὶ μεγάλη ἀγάπη γιὰ τὰ κρητικὰ πράγματα. Πρόκειται γιὰ μοναδικὴ περίπτωση. Ὑπενθυμίζω τί συνέβη μὲ ἄλ-

λα πολύτιμα κατάλοιπα τοῦ Ξανθουδίδη. Ὁ ἀνεψιός του Ἀνδροκλῆς πῆρε τὴν ἀφελὴ πρωτοβουλία νὰ τὰ ἐμπιστευθεῖ σὲ τρίτους «γιὰ νὰ τὰ ἐκδώσουν». Δὲν τὰ ἐξέδωσαν ποτέ. Ἄγνωστο καὶ τὸ ποῦ βρίσκονται τὰ χειρόγραφα. Τὸν *Ροδολίνο* τὸν εἶχε ἀναλάβει ὁ Μανούσακας, τὸν *Ζήνωνα* διαδοχικὰ ὁ Καλιτσουνάκης, ὁ Σπυριδάκης, ὁ Μπουμπουλίδης. Ἔτσι πέρασαν ἑξήντα περίπου χρόνια. Εὐτυχῶς τελικὰ κάποιοι ἄλλοι παραμέρισαν τὶς δεσμεύσεις αὐτές.

Ἀλλὰ στὸν Γενάρχη τῶν Κρητικῶν Μελετῶν ὁ Δετοράκης ἀφιέρωσε καὶ εἰδικὸ τεῦχος μὲ τίτλο *Στέφανος Ξανθουδίδης, βιογραφικά - βιβλιογραφικά*. Περιλαμβάνει πολλὰ νέα στοιχεῖα, εἰδικὸ ἄρθρο περὶ τοῦ «Ξανθουδίδη ὡς λαογράφου», καὶ σημαντικὲς ἐπιστολὲς τῶν Νικολάου Πολίτη, Γεωργίου Χατζιδάκι, Ἰωάννη Γενναδίου καὶ ἄλλων, ποὺ διαφωτίζουν τὶς συνθῆκες ἔκδοσης τοῦ Ἐρωτοκρίτου στὰ 1915.

Στὸ ἐνεργητικὸ τοῦ Δετοράκη ἀνήκουν καὶ μελέτες γιὰ νεότερους συγγραφεῖς μας, τὸν Κονδυλάκη, τὸν Καζαντζάκη, τὸν Πρεβελάκη. Ἐξετάζονται σχέσεις των μὲ τὸ Βυζάντιο, μὲ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, μὲ τὴν Κρήτη. Εἶναι ἐπίσης ἀπὸ τοὺς πρώτους ποὺ ἀναγνώρισαν δημοτικὰ τραγούδια Τουρκοκρητῶν, συγκεκριμένα τὸν θρῆνο γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ τρομεροῦ γενίτσαρου Μεμέταγα. Μὲ πολλὴ χαρὰ πληροφορήθηκα ὅτι οἱ ὡς ἄνω καὶ ἄλλες ἐργασίες τοῦ συναδέλφου σχετικὲς μὲ τὴ νεότερη Κρήτη, θὰ ἐκδοθοῦν σύντομα ἀπὸ τὴ Βικελαία Βιβλιοθήκη σὲ δύο τόμους, μὲ τὸν τίτλο *Νεοκρητικά*.

Ὀφείλω ἐπίσης νὰ τονίσω τὸ ἔργο τοῦ Θεοχάρη Δετοράκη ὡς Προέδρου τῆς Ἑταιρίας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, ἐπίσης τὴ συμβολή του στὴν ὀργάνωση τῶν Κρητολογικῶν Συνεδρίων, καὶ στὰ *Κρητικὰ Χρονικά*, στὸ διάστημα ποὺ ἐπανεκδόθηκαν. Ὁ συνάδελφος πρόσφερε μεγάλες ὑπηρεσίες στὸ Πανεπιστήμιο Κρήτης μὲ τὴ διδασκαλία του καὶ μὲ τὶς ἐπιμελημένες παραδόσεις του ποὺ διανέμονταν στοὺς φοιτητές, ὁρισμένες μάλιστα, ὅπως ἡ Βυζαντινὴ ὑμνογραφία, σὲ μορφὴ βιβλίου.

Στὴ μακρὰ σειρὰ διαλέξεών του εἶναι πάντα γλαφυρός, ἐνῶ διακρίνεται καὶ ὡς ἄριστος χειριστὴς τοῦ γραπτοῦ λόγου. Τὸ ὕφος του ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα ἐπιστημονικῆς χρήσης τῆς κοινῆς νεοελληνικῆς. Χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὶς τρεῖς βασικὲς ἀρετὲς τοῦ λόγου: σαφήνεια, ἀκρίβεια, ὁμοιογένεια. Ἀποφεύγει τοὺς περιττοὺς ἀρχαϊσμούς, ὅπως καὶ τοὺς νεολογισμοὺς ποὺ συνηθίζονται τελευταῖα.

Στὴ σειρὰ ὁμιλιῶν τῆς «Ἡράκλειας Πρωτοβουλίας» μὲ τίτλο *Ὁ μίτος τῆς Ἀριάδνης* (ποὺ ἐκδόθηκαν σὲ τόμο μὲ πρόλογο Μανόλη Βασιλάκη καὶ ἐπιμέλεια Σοφίας Κανάκη), ἔχουν περιληφθεῖ δύο ὁμιλίες τοῦ Δετοράκη: «Τὸ Ἡράκλειο κατὰ τὴν περίοδο τῶν Ἐπαναστάσεων», καὶ «Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Ἡράκλειο τοῦ 19ου αἰώνα». Προλογίζοντας εἶπα τότε ὅτι ὁ Θεοχάρης Δετοράκης εἶναι διεθνῶς ὁ μόνος ποὺ μπορεῖ μὲ τὴν ἀκατάβλητη θέληση,

τὴν αἴσθηση τοῦ οὐσιώδους, καὶ τὴ γλωσσικὴ πείρα του, νὰ διευθύνει καὶ νὰ ὁλοκληρώσει ἕνα εὔχρηστο Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς, λόγιας καὶ δημώδους. Μιὰ τέτοια ἔκδοση θὰ συνδύαζε καὶ θὰ συμπλήρωνε τὴν ὕλη κυρίως τῶν Sophocles, Κριαρᾶ καὶ Du Cange. Τὸ εὔχομαι καὶ πάλι.

Ἀπὸ τὸ ἐκτεταμένο καὶ πολυμερὲς ἔργο τοῦ ἀγαπητοῦ συναδέλφου, ἀρκετὰ θὰ παρέλειψα χωρὶς νὰ τὸ θέλω. Ἂς περιορισθῶ λοιπὸν νὰ πῶ ὅτι ὁ Θεοχάρης Δετοράκης, μὲ τὸ σύνολο τοῦ ἔργου του, μὲ τὴν ἀγάπη του γιὰ τὸ Βυζάντιο καὶ τὴν Κρήτη, μὲ τὸ ἦθος καὶ τὴν προσφορά του στὴν ἐκπαίδευση καὶ στὴν κοινωνία, ἀποτελεῖ γιὰ τοὺς νεότερους ὑψηλὸ ὑπόδειγμα. Δικαίως ἔχει τιμηθεῖ ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ὡς Ἄρχων Μέγας Πρωτονοτάριος τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἐπίσης μὲ τὸν Χρυσὸ Σταυρὸν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Αὐστραλίας, μὲ τὸ βραβεῖο Νίκου Καζαντζάκη κ.ἄ.

Μὲ τὴν ἐκλεκτὴ σύζυγό του, τὴν φιλόλογο καὶ Λυκειάρχη Κυρία Ἄννα, εὐτύχησαν νὰ ἔχουν ἀντάξια παιδιά, τὸν ὀφθαλμίατρο Στάθη καὶ τὴ βυζαντινολόγο Μαρίνα, σύζυγο τοῦ διακεκριμένου καθηγητοῦ στὴ Σορβόννη Bernard Flusin. Ἡ παράδοση λοιπὸν συνεχίζεται, καὶ θὰ συνεχίζεται καὶ στὸ μέλλον, χάρη στὰ ἤδη ὑπαρκτὰ ἐγγόνια! Πρόκειται γιὰ μιὰ πνευματικὴ οἰκογένεια ποὺ ξεχωρίζει στὴν Κρήτη, στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Εὐρώπη. Ἀδελφὴ τοῦ Θεοχάρη εἶναι ἡ φιλόλογος κ. Ἄννα Ζαραφωνίτη, καὶ ἀδελφός του ὁ γνωστότατος γιὰ τὶς ἱστορικὲς μελέτες του ἰατρὸς Μανόλης Δετοράκης. Συγγενεῖς καὶ τὸ φίλτατο ζεῦγος τοῦ ἐπίσης ἰατροῦ Γιώργου Παπαδάκη καὶ τῆς φιλολόγου συζύγου του Ἰωάννας, ζεῦγος διακρινόμενο γιὰ τὴν εὐγένεια καὶ παιδεία του. Ἂς εὐχηθοῦμε λοιπὸν στὸν καθηγητὴ Θεοχάρη Δετοράκη, καὶ σ' ὅλη τὴν οἰκογένεια καὶ γενιά, μακρὰ εὐτυχισμένη ζωὴ καὶ νέα πνευματικὰ ἐπιτεύγματα.